

“Nahum. Wraak”, in: F. Maas, J. Maas, K. Spronk (red.), *De Bijbel spiritueel. Bronnen van geestelijk leven in de bijbelse geschriften*, Zoetermeer 2004, 479-486

© Klaas Spronk

Nahum – vraak

Wraak en spiritualiteit

De keuze van het thema vraak ligt voor de hand bij de profetie van Nahum. Deze begint immers met een driewerf “de Heer is een wreker” en beschrijft in geuren en kleuren hoe het kwaad dat door de Assyriërs anderen is aangedaan wordt gewroken. Vooral hun hoofdstad Nineve zal het ontgelden. In een boek over spiritualiteit lijkt het thema vraak evenwel misplaatst. Op zoek naar datgene wat bijdraagt aan de totstandkoming van een grondhouding waarmee mensen in het leven staan gaat de aandacht in eerste instantie uit naar positieve zaken die voor mensen een bron van inspiratie zijn en die bijdragen aan hun geestelijke groei. Daarbij denk je niet aan iets als vraak, want die heeft voor ons gevoel een negatieve waarde. Het is ook niet iets wat je zoekt, maar wat je overkomt. Wraakgevoelens zijn vaak ook destructief. In degene die erdoor overmand wordt kan er iets breken. Het beest in de mens kan worden losgemaakt, al lijkt het eerder iets “menselijks” dan kenmerkend voor het dier om uit vraak dingen stuk te maken of zelfs anderen te doden zonder dat dit noodzakelijk is voor het eigen levensonderhoud. Wraakgevoelens kunnen ook voor de betrokkene zelf verwoestend zijn. Ze kunnen een mens verteren. Zoiets gebeurt vaak ook op kleine schaal. Soms heb je het zelf niet eens zo goed door, wanneer je in je doen en laten geleid wordt door wrok, door het bittere gevoel dat je onrecht is aangedaan. De mensen in je omgeving zal het echter niet ontgaan, want het zijn gevoelens met een sterke uitstraling.

Het woord vraak roept het beeld op van een spiraal van geweld. Elke tijd heeft daarvan zijn eigen voorbeelden, van familievetes tot stammenstrijd die soms uitloopt in genocide. Toch is er ook een andere kant aan vraak, namelijk de vereffening van onrecht. Dat kan als heel positief worden ervaren, zoals treffend wordt geïllustreerd in een klassiek verhaal over vraak: de roman van Alexandre Dumas over de Graaf van Monte Christo. Het boek is geschreven in het midden van de negentiende eeuw, maar het inspireert nog steeds, getuige ook de vele verfilmingen (het laatst in 2001 onder regie van Kevin Reynolds). De hoofdpersoon, Edmond Dantès, wordt verraden door zijn beste vriend, die daarbij geholpen wordt door op macht beluste magistraten. Edmond is gedoemd om de rest van zijn leven te slijten in een kerker. Op onverwachte wijze komt er een wending in zijn lot en krijgt hij de kans om één voor één af te rekenen met zijn vijanden. Uiteindelijk sluit hij zijn geliefde, om wie het zijn vroegere vriend te doen was geweest, en zijn zoon, die na zijn gevangenneming was geboren, in zijn armen. De lezer slaat het boek tevreden dicht met de gedachte dat het recht heeft gezegevierd.

In de harde werkelijkheid lijkt zoiets te mooi om waar te zijn, maar het heeft ook iets inspirerends. Het is een uiting van vertrouwen op de zegevierende macht van het recht. Via deze positieve kant van de gedachte aan vraak kunnen we nu ook het boek Nahum benaderen en er mogelijk zelf ook door geïnspireerd raken.

Hoop op vraak als bron van inspiratie voor de profeet

Het boek Nahum wordt doorgaans geroemd om zijn literaire kwaliteit en het brengt tegelijkertijd menig exegeet in verlegenheid vanwege het geschetste beeld van God. Tegenover de esthetische lofzangen staan ernstige theologische bezwaren. In de kerkelijke leesroosters komt het niet of nauwelijks voor en evenmin in de handboeken over de theologie van het Oude Testament. De vooraanstaande oudtestamentici wagen er zich niet aan of halen er hun neus voor op. Zo kon het gebeuren

dat ik na mijn promotie het eervolle verzoek kreeg om voor een commentaarserie het deel over Nahum te schrijven. Alle belangrijke boeken waren allang verdeeld. Dit boek was nog blijven liggen, omdat de aanvankelijk gevraagde exegeet inmiddels hoogleraar was geworden en zich in een ander deel van het Oude Testament was gaan specialiseren. De enigszins argwanende kijk van velen op het boek Nahum werkte op mij wel motiverend. Het leek erop dat er zoiets als een gevoel van lotsverbondenheid ontstond. Dat zie je wel vaker bij mensen die op een of andere manier tot elkaar veroordeeld zijn, zoals bij de gijzelaar en de gijzelnemer. Hoe dan ook, ik nam mij voor om het oordeel over Nahum zolang mogelijk op te schorten en om te proberen mij mee te laten nemen in zijn gedachtegang. Ik verdiepte mij in zijn tekst en probeerde mij een beeld te vormen van de tijd waarin deze tekst werd geschreven, van de eerste lezers en van de indruk die de tekst op hen maakte. Het was de tijd waarin de Assyriërs de dienst uitmaakten in het Midden-Oosten. Uit allerlei bronnen, waaronder hun eigen teksten, weten we dat de Assyriërs vanuit hun eigen grondgebied, in het noorden van het huidige Irak, de naburige landen binnenvielen en daar met veel militair geweld hun eigen regering vestigden. Op het hoogtepunt van hun macht hadden ze zelfs Egypte onder controle. Opstanden werden wreed onderdrukt. De belastingdruk op de onderhorige gebieden was zwaar. De Assyrische koning baadde in weelde. Het symbool van dat rijk was de hoofdstad Nineve, gelegen aan de Tigris ter hoogte van het huidige Mosul.

In hun hofannalen scheppen Assyrische koningen zoals Sanherib en Assurbanipal op over hun veroveringen, het krachtdadige optreden van hun leger en het smadelijke lot van hun tegenstanders. Lezend in die oude teksten zoals die bij opgravingen weer boven het zand gekomen zijn viel het mij op dat er veel overeenkomsten zijn met het boek Nahum. Ook daarin gaat het over woest voortrazende strijdswagens, over flitsende zwaarden, over de smaad van de tegenstanders, over talloze gesneuvelden van de andere partij enzovoort. De parallellen zijn zo duidelijk dat je wel moet aannemen dat de schrijver van het boek Nahum bekend was met dit soort Assyrische propaganda. In zijn beschrijving van de ondergang geeft hij ze als het ware een koekje van eigen deeg.

Niet alleen wat betreft de inhoud, ook in de literaire vormen laat de schrijver zien dat hij bekend is met de Assyrische teksten. Anderhalve eeuw geleden viel het voor het eerst een dominee (!) in Duitsland op dat de eerste letters van de versregels in het eerste hoofdstuk de volgorde van het Hebreeuwse alfabet volgen. Het leek dus op een alfabetisch acrostichon zoals je die ook bij een aantal Psalmen tegenkomt. Het acrostichon in Nahum 1 lijkt echter beschadigd en niet volledig. Sindsdien strijden de geleerden over de vraag of de tekst hier goed is overgeleverd en of hij misschien moet worden aangepast. Er zijn er ook die beweren dat we hier niet met een alfabetisch acrostichon maar met een in een acrostichon verborgen boodschap te maken hebben. Die boodschap zou dan beginnen met het Hebreeuwse woord voor “ik”, dat gevormd wordt door de eerste letters van de eerste drie regels.

In mijn onderzoek moest ik natuurlijk ook iets verstandigs kunnen melden over deze kwestie. Ik had me voorgenomen dat te doen in een lezing die ik moest houden voor het eerbiedwaardige gehoor van het Oudtestamentisch Werkgezelschap. Het was op een vrijdag in september. Ik herinner het me nog als de dag van gisteren. De planning was buitengewoon ongelukkig, want op diezelfde dag moest ik ook voorgaan in een trouwdienst. Ik wilde de lezing niet afzeggen en kon evenmin de trouwdienst verzuimen. Het tijdschema was krap. Er mocht niets fout gaan. Eén file en ik zou te laat komen in de kerk vol met kinderen in afwachting van het jawoord van hun meester en hun juf. De voorzitter van het werkgezelschap was mij goed gezind en liet mij tegen de agenda in als eerste mijn verhaal houden. Ik betoogde dat we in Nahum 1 een combinatie hebben van een in een acrostichon verpakte zin en van een alfabetisch acrostichon. Het begint met het woordje “ik”. Dat wordt aan het begin van de versregels in vers 3 aangevuld met een herhaald JHWH. Zo ontstaat het in profetische teksten bekende Godswoord “Ik ben de Heer”. Het is een soort handtekening van God aan het begin van dit boek. In vers 3 begint dan, aansluitend aan het herhaalde JHWH, een gedeeltelijk alfabetisch acrostichon dat uitloopt in vers 7 op de belijdenis “Goed is de Heer”, de eerste regel van wat de kern van de boodschap van Nahum genoemd mag worden: “Goed is de Heer, ja, een schuilplaats in tijd van benauwdheid”. De geleerde heren en een enkele aanwezige dame leken aardig overtuigd. Een professor stak zijn vinger op en zei: “Ik zie hier iets bijzonders dat mogelijk uw theorie onderschrijft. We

kijken steeds naar het begin van de regels, maar als ik nu naar het eind van de regels kijk, dan vormen de laatste letters van de eerste vier regels samen exact de naam JHWH!" Dat was een hele mooie ontdekking. Het paste precies in het verhaal. Iets dergelijks komen we verder niet tegen in het Oude Testament. Het is wel iets dat we kennen uit Assyrische teksten. Daarin zijn meer voorbeelden van een dergelijk zogeheten telesticon bekend. Het aardige is dat die doorgaans de naam van een koning of een god bevatten. Zo blijkt de schrijver van het boek Nahum ook in deze literaire vorm de Assyriërs van repliek te dienen.

Ik was op tijd voor de trouwerij. Het werd één van de mooiste trouwdiensten die ik heb mogen leiden. Ik was geïnspireerd.

Wie is deze Nahum? Naar eigen zeggen komt hij uit Elkos, maar niemand weet waar dat precies ligt. Als je de naam vertaalt krijg je een geloofsuitspraak: "God is streng" met een woord dat in het Hebreeuws wel vaker gebruikt wordt naast wat er in het volgende vers over God gezegd wordt: hij is "jaloers". Dit is geen topografie, maar theologie. Zou dat ook niet gelden voor de naam van de profeet zelf? Nahum betekent "trooster". De naam valt samen met de boodschap, want die is bedoeld als troost en bemoediging voor een onderdrukt volk en gericht tegen de onderdrukker. Nineve krijgt het oordeel aangezegd en hoeft niet op troosters te rekenen, zo wordt de naam Nahum in 3:7 nog eens uitgelegd.

Ik denk dat we hier te maken hebben met het geschrift van een geleerd schrijver, mogelijk iemand van het hof in Jeruzalem, die zich in dienst van de koning bezig hield met de internationale correspondentie. Hij was de taal van de onderdrukker machtig, maar liet zich er niet door imponeren. Zijn deskundigheid hielp hem juist in de formulering van het gelovig protest dat hij aantekent tegen de heerschappij van de Assyriërs. Het ging tegen de algemene opinie in, want de Assyriërs waren oppermachtig. Zelfs Egypte waren ze de baas. Daarnaar verwijst ook Nahum 3:8. Maar de profeet legt zich daar niet bij neer. Dat was gevaarlijk. Zoiets kon je in die dagen de kop kosten: belediging van een "beviend" staatshoofd. Hij verbergt ook niet voor niets zijn ware identiteit. Maar zijn verontwaardiging over de Assyrische misdaden en zijn vertrouwen op Gods goedheid die het kwaad niet ongestraft zal laten zijn zo groot dat hij niet kan zwijgen. Dat inspireert hem tot een meeslepend geschrift, dat ook nu nog veel losmaakt bij de lezer. Het mooie bij dit alles is ook dat dit geschrift laat zien dat gevoelens van wraak niet slechts destructief maar soms juist creatief zijn. Dat sluit aan bij het beeld dat in dit boek geschetst wordt van God, met name in het eerste hoofdstuk: een vernietigend wreker, maar ook de schepper van deze aarde.

Het boek Nahum als onderdeel van de Bijbel

Sommige lezers verbazen zich erover dat een boek over Gods wraak op de vijand in de Bijbel staat. Toch is er in ieder geval één duidelijke reden aan te voeren waarom dit boek als een God gegeven profetie geaccepteerd werd. De voorspelling van de ondergang van Nineve is uitgekomen. Daarmee betoonde Nahum zich conform het in Deuteronomium 18:21-22 geformuleerde criterium als een ware profeet. Dat zijn woorden indruk gemaakt hebben kan men ook afleiden uit een aantal directe en indirecte verwijzingen naar het boek Nahum in latere teksten. Een goed voorbeeld daarvan is het beeld dat in Nahum 2:1 (in sommige vertalingen 1:15) gebruikt wordt: "Kijk, op de bergen de voeten van een boodschapper die vrede aankondigt!" Bij Nahum is dat het signaal voor Juda dat het gedaan is met de onderdrukking van de Assyriërs. In Jesaja 52:7 klinken dezelfde woorden, maar nu als aankondiging van de verlossing uit de macht van de Babyloniërs, die de Assyriërs waren opgevolgd als machthebbers in deze regio. De herinnering aan de profetie van Nahum moet de hoorders van deze latere profeet overtuigen: zoals God vroeger de Assyriërs te machtig was geweest zo zal Hij nu de Babyloniërs zijn wil opleggen. Diezelfde profeet begon zijn boodschap aan het volk in ballingschap met woorden die herinneren aan de naam Nahum: "Troost, troost mijn volk, zegt uw God" (Jesaja 40:1).

Zo plant het vertrouwen dat geweldenarij niet het laatste woord heeft zich voort. Het dreigt overwoekerd te worden als nieuwe machthebbers zich melden, maar het blijkt goed geworteld in de tra-

ditie en het wordt gevoed door het licht dat gezien wordt door visionaire profeten, zoals degene die zich Nahum liet noemen en zijn navolger Jesaja. Ook in het Nieuwe Testament werkt het door. Wanneer de schrijver van het boek Openbaring woorden zoekt om de grote vijand te beschrijven, vindt hij hulp in de oude profetische teksten en spreekt hij over Babylon (Openbaring 17-18). Hij noemt haar “dronken van bloed” (Openbaring 17:6), net zoals dat in Nahum 1:10 en 3:1 van Nineve gezegd wordt en hij veroordeelt haar om haar hoererie, koopmanskunst en toverij (Openbaring 18:3 en 23), net zoals in Nahum 3:16.

De bekendste tekst over wraak vinden we in Romeinen 12:19 (met een citaat uit Deuteronomium 32:35): “Wreekt u zelf niet, geliefden, maar laat plaats voor de toorn, want er staat geschreven: Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Heer”. Het wijst ons op het belangrijke onderscheid tussen menselijke wraak en goddelijke wraak. De praktijk leert dat waar mensen zich laten leiden door hun wraakgevoelens zij doorgaans in een spiraal van geweld terecht komen, waarbij men in zijn emoties het zuivere onderscheid tussen goed en kwaad uit het oog verliest. Daarentegen is de aansporing door Paulus in zijn brief aan de Romeinen gebaseerd op het vertrouwen dat God als wreker het echte kwaad onderkent en aanpakt. Hij is, om de woorden van Nahum 1:3 te gebruiken, “terughoudend in zijn boosheid, maar Hij laat het kwaad zeker niet ongestraft”.

De inspiratie van de gedachte aan wraak

Het boek Nahum leert dat de gedachte aan wraak inspirerend en creatief kan zijn. In mijn eigen onderzoek heb ik dat ook zo ervaren. Maar dan wel op een bepaald afstandelijk niveau. Min of meer veroordeeld tot de intensieve bestudering van een weinig geliefd oudtestamentisch geschrift kon ik gaandeweg iets ontdekken van de dichtelijke kracht en bevlogenheid van iemand uit een heel andere tijd en situatie. Dat geeft een bijzonder gevoel van verbondenheid. Ik kwam als het ware op voor een in onze tijd niet geëerde profeet. De band werd nog versterkt door de stellige overtuiging dat ik dingen in de tekst ontdekte die de schrijver erin had verwerkt en die door latere lezers lange tijd onopgemerkt waren gebleven. Toch is dit slechts één kant van het verhaal, die – hoe mooi ook – meer met de vorm dan met de inhoud te maken hebben. Datgene wat beschreven wordt is mij – God zij dank! – vreemd. De dichter wordt geïnspireerd door een verterend gevoel van boosheid over het kwaad dat ongestraft zijn gang lijkt te kunnen gaan. Dat gevoel vindt een uitweg in het vertrouwen op God die zoiets niet over zijn kant laat gaan. Het wordt gekunsteld en geforceerd wanneer geprobeerd wordt het van binnenuit te beschrijven door iemand die is opgegroeid in welvaart en vrijheid, die gezond is van lijf en leden, die goed betaald wordt voor werk dat hem voldoening geeft, die omringd wordt door veel mensen die hem liefde en waardering geven en die dit alles nooit echt en grondig bedreigd zag worden.

Toch wil ik een poging wagen. Ik moet denken aan het heftige gevoel dat in mij opkwam toen ik een aantal jaren geleden op een mooie dag aan het wandelen was met mijn vrouw, mijn zoontje van bijna twee en mijn pasgeboren dochter in de wandelwagen. Een stukje verderop liepen een groepje opgeschoten jongens wat verveeld agressief hun tijd te verdrijven. Ik voelde een mij tot dan toe onbekende boosheid in mij opkomen: als die jongens ook maar één vinger naar mijn kinderen uitsteken ... Ik kreeg de neiging dit mogelijke kwaad preventief aan te pakken. Ik heb het niet gedaan en beseft later dat die boosheid blijkbaar de keerzijde van mijn geluk op dat moment was. Ik kan me goed voorstellen dat het een ondragelijke gedachte is dat degene die jouw geliefde iets heeft aangedaan zijn of haar gerechte straf ontloopt. Tegelijkertijd is het ook maar al te duidelijk dat daarmee het onrecht niet ongedaan gemaakt kan worden. Zo mooi als in het verhaal van de Graaf van Monte Christo zal het bijna nooit gaan. En zelfs daar blijft er iets over wat niet goed gemaakt kan worden, namelijk al die jaren die hij in de kerker doorbracht en waarin hij niets meemaakte van het opgroeien van zijn zoon.

Een heel andere manier om dicht bij die gevoelens van wraak te komen ervoer ik in twee films van de regisseur Constantin Costa-Gavras. Toen ik na het zien van zijn film “Missing” (1982) uit de bioscoop kwam, had ik even een verontwaardigd gevoel over de mensen die zomaar over straat liepen:

hoe kon men nu gewoon doorgaan met alledaagse zaken en hier zomaar een beetje winkelend rondlopen, terwijl er zoveel schrijnend onrecht is in deze wereld?! De film over het onrecht tijdens en na de coup in Chili tegen de regering van president Allende had grote indruk op mij gemaakt. Vooral ook de schijnheiligheid waarmee de Amerikaanse autoriteiten de “vermissing” van onschuldige mensen verdoezelden riep om wraak, maar bleef ongestraft.

Een soortgelijk effect had later een andere film van dezelfde regisseur. In “Amen” (2002) wordt het verhaal verteld van een Rooms Katholieke priester die, zo lijkt het, als enige ambtsdrager in zijn kerk oor heeft voor het schokkende verslag van een Duitse officier die de waarheid vertelt over de concentratiekampen in Polen. De priester kiest er uiteindelijk voor om het lot van de Joden te delen en neemt, zo stelt een kampcommandant cynisch vast, op deze manier de snelste weg naar de hemel: door de schoorsteen. De Duitse officier zelf stuit aan het einde van de oorlog bij de Geallieerden op zoveel onbegrip en wantrouwen dat hij het proces tegen hem niet afwacht en zichzelf van het leven berooft. De laatste scène toont ons de genoemde kampcommandant, die aanklopt bij de achterdeur van het Vaticaan. “Ik ben maar een simpele arts”, zegt hij. Men regelt een vrijgeleide voor hem naar Zuid-Amerika. Na afloop van zo’n film blijf je verdwaasd achter. Is dit nu onze samenleving? Is dit nu onze kerk? Is dat de traditie waarin wij staan?

Uit de geschiedenis kan men leren dat machthebbers met kwade bedoelingen veel hebben bereikt en dat het maar al te vaak gebeurt dat goeden daaronder te lijden hebben. Bij herdenkingen kan men zijn bedenkingen hebben: zijn het de echte helden die geëerd worden met medailles? Lopen de juiste mensen met de borst omhoog voorop? Hoe velen zullen er naamloos uit de herinnering zijn weg gegleden die juist beter verdiend hadden? Zulke gedachten kunnen een mens moedeloos maken, of cynisch. Het boek Nahum laat zien dat het ook mogelijk is om vol te houden, om vast te houden in het vertrouwen op God als wrekende rechter. In de Joods-christelijke traditie gebeurt dit in de vorm van het geloof in een oordeel na de dood. Gelukkig zie je dat het bij veel gelovigen ook doorwerkt in hoe zij in dit leven staan. Zij worden niet moe of moedeloos. Zij laten zich, net als Nahum, de inspiratie mooi niet ontnemen.